

***Babička* Boženy Němcové a *Käthi die Großmutter* Jeremiase Gotthelfa**

Srovnání textů s ohledem na žánrovou problematiku

ANDREAS OHME

Z hlediska žánrové typologie je *Babička* Boženy Němcové větší-
nou označována jako idyla (srov. mj. Poštulková 1988; Sedmidub-
ský 1991; Hrbata 1993; Haman 2002) a text opravdu vykazuje onu
strukturu a ony motivy, které jsou pro žánr idyly charakteristické,
jako například uzavřenost dějového prostoru a jeho spjatost s pří-
rodou, dominantní cyklická koncepce času, nekonfliktnost děje,
popis všedního života prostého lidu a stabilita morálních hodnot
a norem zobrazeného mikrokosmu.¹ V rozporu s touto typologizací
je ovšem rozsah textu, protože žánr idyly je realizován v okciden-
tální tradici od Theokrita a Vergilia přes Gessnera až po 19. století
většinou v krátkých lyrických a epických formách.² Rozsahem tedy
Babička překračuje žánrové konvence idyly a poukazuje na jiný
žánr, který se etabloval v literatuře poloviny 19. století, totiž na žánr
vesnického románu.³

V literární vědě převládá názor, že sice existuje genetická spo-
jitost mezi idylou a vesnickou povídkou, popřípadě vesnickým
románem, ale zároveň je poukazováno na systematické rozdíly
těchto dvou žánrů (srov. k tomu Hein 1976: 30–33; Böschstein-
Schäfer 1977: 139–141; Baur 1978: 218–222). Abych tedy mohl
Babičku Boženy Němcové zařadit k jednomu z těchto dvou žán-

1] K žánru idyly srov. Böschstein-Schäfer (1977: 8–13) a Bachtin (1989: 170 až 173).

2] Výjimkou je jenom pastorální román 16. a 17. století, který ovšem v 19. století jako vzor pro idylické básnictví už dlouho nesloužil.

3] Termín „vesnický román“ pro *Babičku* používají např. Jaroslav Vlček (1960: 250) a Václav Černý (1982: 197).

rů, chtěl bych nejdříve krátce věnovat pozornost jejich vzájemným souvislostem. Následně bych chtěl představit text Jeremiase Gotthelfa *Käthi die Großmutter* z roku 1847 jako typický příklad vesnického románu, abych mohl nakonec srovnat *Babičku* s Gott-helfovým textem z hlediska její žánrové příslušnosti.

Východiskem mých krátkých historických a systematických úvah je Salomon Gessner, který svými *Idylami* z roku 1756 a svými *Novými idylami* z roku 1772 poskytoval po dlouhý čas paradigma tohoto žánru ve druhé polovině 18. století. Jedním z hlavních znaků Gessnerových textů, ve kterých se spojuje theokritovská bukolická tradice se soudobou představou subjektivního vnímání přírody (srov. k tomu Böschenstein-Schäfer 1977: 74), je jeho záměrný odklon od přítomnosti. Zobrazení neomezené harmonie mezi lidmi na jedné straně a mezi člověkem a přírodou na straně druhé bylo pro Gessnera představitelné jenom jako fikce vzdáleného „zlatého věku“, který ještě nebyl dotčen komplexním společenským vývojem a z toho vyplývajícími sociálními problémy (Gessner 1973: 64). Právě tento způsob antikizujícího zobrazení byl na konci 18. století silně kritizován. Friedrich Schiller například ve svém známém pojednání *Über naive und sentimentalische Dichtung* z roku 1795 určil idylu jako jednu z forem sentimentální literární tvorby, ve které se měly překrývat protikladné póly ideálu a zkušenosti čtenáře (Schiller 1989: 745). A právě toto, jak tvrdí Schiller, u Gessnera nenajdeme. Gessner sice usiloval o zobrazení ideálu, ale tento ideál našel jenom ve světě pastýřů, který je člověku v soudobé civilizaci cizí. Proto Schiller žádá, aby se děj idyly usadil ve světě čtenářových zkušeností (Schiller 1989: 749–750). Podobně se vyjádřil i Johann Gottfried Herder ve své stati *Idyll* z roku 1801, aniž by přímo navazoval na texty Gessnerovy. Tak jako Schiller se za usazení idyly do přítomnosti čtenáře přimlouval i Herder a zároveň žádal, aby se postavy neomezovaly na pastýře a ovčáky (Herder 1885: 305).

A skutečně už na přelomu 18. a 19. století vznikly v německé literatuře idylly, které se dají označit jako realistické (Böschenstein-Schäfer 1977: 94). Tyto texty, jejichž autory byli například Friedrich Müller, Johann Heinrich Voss a Johann Peter Hebel, si

ponechávají nadále charakteristické strukturální znaky idyly, ale zároveň kladou důraz na používání soudobých motivů, což se týká místa děje a výběru postav. K tomu patří i používání prvků nářečí. Především u Vosse se ukazuje další typický rys realistické idyly, a to podrobný popis všedních předmětů, následkem čehož směřuje jeho text *Luise* z roku 1784 k určité epické rozsáhlosti. Kromě toho se v průběhu děje objevují první náznaky sociálních konfliktů současnosti, které jsou ale vždy harmonicky řešeny ve smyslu idyly morálním smýšlením postav. V tom se ukazuje i didaktický rys těchto textů, který spočívá v tom, že postavy slouží jako vzor lidského soužití, a proto nejsou individualizované, nýbrž typizované.⁴

Právě toto pronikání soudobé reality do idyly připravilo cestu pro vesnickou povídku, popřípadě vesnický román, protože obrat k vesnickému každodennímu životu by nepůsobil věrohodně, kdyby byla ignorována problematika sociálních změn, jako například začátek industrializace nebo rozpad patriarchálních struktur na venkově, tematizovaných právě v textech Bertholda Auerbacha a Jeremiase Gotthelfa. Jedním z jejich hlavních úkolů bylo tedy objasnit vzdělaným vrstvám soudobou problematickou situaci na venkově.

Srovnatelný vývoj žánru idyly najdeme i v české literatuře, i když se tento proces v rámci národního obrození odehrává ve zhuštěném časovém prostoru. Proto nelze tento vývoj rozdělit do přesných etap jako v německé literatuře. I když v almanaších Václava Tháma a Antonína Josefa Puchmajera dominovala s ohledem na idylu ještě anakreontská lyrika, brzy byla nahrazena prozaickou idyloou gessnerovského typu. Ale už na začátku 19. století rozeznáváme také úsilí o usazení idyly do českého kontextu, jako například u Vojtěcha Nejedlého. Tento proces skončil selankami Františka Ladislava Čelakovského z dvacátých let, ve kterých zobrazuje konkrétní jevy venkovského života.⁵ Tak je i v české litera-

---

4] Podrobně k realistické idyle srov. Schäfer (1977: 94–103).

5] Podrobně k vývoji české prozaické idyly v době národního obrození srov. Kusařková (1999: 77–88).

tuře připravena cesta pro vesnickou povídku, jako jsou třeba různé povídky Josefa Kajetána Tyla, především ale *Povídky z kraje* Františka Pravdy, které byly napsány pod Auerbachovým vlivem.

Po tomto stručném shrnutí genetických spojitostí idyly a vesnické povídky je nutno vysvětlit systematický rozdíl mezi těmito dvěma žánry, na který se ovšem poukazovalo už v souvislosti s realistickou idylou. Znamou definicí Jeana Paula z roku 1804 se dá idyla charakterizovat jako „epische Darstellung des *Vollglücks* in der *Beschränkung*“ (Paul 1963: 258). Z této definice je možné odvodit centrální strukturální prvky idyly: omezení (*Beschränkung*) jako první prvek idyly poukazuje na ohraničení dějového prostoru, ve kterém vystupuje malý počet postav. Druhý prvek, *Vollglück*, tedy úplné štěstí, poukazuje na neomezenou harmonii a z toho vyplývající bezkonfliktnost v tomto dějovém prostoru. Základem této harmonie je transcendentální jistota, která není ještě zpochybněná, tedy hluboká zbožnost postav idyly, ze které vyplývají i jejich hodnoty a pozitivní vztah k přírodě. I sama dominantní cyklická koncepce času v idyle s jejím opakováním náboženských svátků stejně jako ročních období je výrazem vyššího, totiž božského řádu světa, který ručí za stabilitu idylické pospolitosti. V této cykličnosti a bezkonfliktnosti spočívá statická koncepce idyly.

Diametrálně opačnou situaci najdeme ve vesnické povídce a vesnickém románu, kde převládá dynamická koncepce. V těchto žánrech přetrvává sice zájem o venkovské obyvatelstvo, ale v žádném případě nemůže být řeč o omezení ani o líčení harmonického světa. Jde spíše o rozšíření perspektivy nad hranice idylické pospolitosti, které vede ke konfrontaci s okolním světem. Jedná se v první řadě o sociální problémy různého typu, které tímto způsobem vstupují do textu. Mezi motivy, které se v této souvislosti často objevují, patří především společenské rozpory na bázi stavovských rozdílů, rostoucí chudoba venkovského obyvatelstva zapříčiněná industrializací anebo rozpad tradičních hodnot v důsledku objevujících se nových světonázorových proudů. Ve vesnické povídce není už tedy zobrazován harmonicky působící úsek života jako v idyle, ale „lidský osud v jeho totalitě“ (Böschstein-Schäfer

1977: 139). Tato okolnost se odráží i ve struktuře žánrů vesnické povídky a vesnického románu. Dominantní cyklická struktura času idyly, které odpovídá deskriptivní způsob zobrazování, je nahrazena dominantní lineární strukturou, která vede k narativnímu způsobu zobrazování a která umožňuje líčit proměny společnosti a z toho vyplývající konflikty.

Co se týká funkce idyly a vesnické povídky, popřípadě vesnického románu, jejich rozdíl lze formulovat následně: zatímco idyla působila v první linii jako pozitivní protějšek v relaci ke světu čtenářských zkušeností, usiluje vesnická povídka v rámci všeobecného zpolitictění literatury v předbřeznové době na jedné straně a v rámci požadavku na realističtější umění na druhé straně o funkci literatury, jejímž úkolem je vyobrazit svět (srov. k tomu Baur 1978: 219). V této koncepci literatury se může idyla jevit jenom jako relativní, jak je možné ukázat na příkladě románu *Käthi die Großmutter* Jeremiase Gotthelfa.

Hlavní protagonistkou příběhu je sedmdesátiletá Käthi Härzig, která žije se svým vnukem Johannesem v malém dřevěném domku v Bernské vysočině. Tento dějový prostor vykazuje všechny soudobé motivy idyly: domek pokrytý slámou působí sice chudě, ale o to čistěji; před domem se nachází oplocená zahrada, v níž kvetou růže a karafiáty, za domem jsou záhony se zeleninou, které jsou ohraničeny křovím, ve kterém zpívají ptáci. Nedaleko od domku teče čistý potok, ve kterém plavou pstruzi, a celková scenérie je umístěná v úrodném údolí řeky Emme. Také hrdinka je vybavena všemi rysy charakteru, které jsou příznačné pro postavy biedermeierovské idyly. Käthi je pořádkumilovná a pilná, je přívětivá a velmi dobře se stará o svého vnuka. Za zmínku stojí také její úcta k tradicím, mezi které patří například i různé pověry a znalost léčivých bylin – a v neposlední řadě je nutno podotknout, že Käthi je velmi zbožná a pokorná. Käthin život se na jedné straně řídí podle rutiny všedního dne, která je strukturována domácími pracemi a prací na poli v létě, popřípadě předním lnu v zimě, na druhé straně podle běhu ročních období a náboženských svátků. Tento způsob života, který ve své cykličnosti úplně odpovídá struktuře idyly, povznáší auktorialní er-vypravěč

dokonce k maximě, protože v něm se uplatňuje božský řád (srov. Gotthelf 1916: 195).

Gotthelfův román ale právě ozřejmuje, že tato idyla je ve své existenci ohrožena. V proudu vyprávění, které zahrnuje časové rozmezí jednoho roku, je Käthi konfrontována s pěti ranami osudu, a sice s povodní, která zničí Käthinu celkovou sklizeň, se zhoubnou nákazou brambor, s hrozící invaliditou vnuka Johannese, kterou si sám zavínil, s nově se vyskytnuvší zhoubnou nákazou brambor a nakonec s další, v tomto případě dokonce život ohrožující povodní. Jak je vidět, zmíněné rány osudu jsou řazeny přibližně cyklicky, ale zároveň je tato koncepce času překrývána lineární koncepcí, protože s každou touto katastrofou narůstá chudoba a bída Käthi v takové míře, že se zdá, že z této situace nelze najít východisko. Dramatičnost těchto událostí je pro čtenáře ještě zřetelnější paralelizací Käthi s biblickou postavou Joba. Käthi sice akceptuje všechny tyto zkoušky jako božskou vůli, důležité ale je, že tyto zkoušky nabízejí možností různým způsobem se kriticky vypořádat se soudobým společenským vývojem. V této souvislosti stojí za zmínku za prvé vzrůstající industrializace, konkrétně strojové zpracování bavlny, kvůli kterému je ohrožen Käthin skromný výdělek z předení lnu. Za druhé sem patří zničení patriarchálních struktur politickými a světonázorovými proudy, jakými jsou liberalismus a komunismus, stejně jako pozitivismus a materialismus. Jejich dopad na konkrétní chování lidí je ilustrován na jednání dvou postav z bezprostředního okolí Käthi. Prvním příkladem je sedlák Christen, jehož chování se vyznačuje všeobecnou ztrátou hodnot a egoismem, a proto není ochoten poshovět Käthi se zaplacením nájemného, jak to bylo dříve zvykem při přírodních katastrofách. Tak zvyšuje její materiální nouzi. Druhým příkladem je její syn Johannes, který se nechce začleňovat do tradičních struktur, přijde o práci, a tudíž nemůže Käthi finančně podporovat. V průběhu děje obě postavy sice uznají své chyby, takže jsou zase přijaty do pospolitosti, která se vyznačuje tradičními hodnotami, ale není tím obnovena idylická výchozí situace, protože Käthina finanční tíseň nadále přetrvává. Řešení této situace je možné jenom zásahem zvenčí, jak už naznačuje srovnání Käthi s Jobem. V Gotthelfo-

vě románu se tento zásah samozřejmě neděje rukou boží, ale šťastným sňatkem Johanneese, a proto je konec textu charakterizován ve vědeckých interpretacích právem jako pohádkový (srov. Cimaz 1998: 543), anebo dokonce jako „trivialbiedermeierlich“ (Sengle 1980: 915). Tím dostává román silně didaktický charakter, protože záchrana Käthi se jeví jako odměna za její pokoru a úctu k tradicím ve světě, který se vymyká ze zaběhnutých kolejí.

Nic takového v *Babičce* nenajdeme. Dříve než přistoupím k rozdílům mezi oběma texty, chtěl bych se krátce zmínit o jejich společných rysech, abych mohl objasnit, proč srovnám právě je. První paralela se týká koncepce dějového prostoru. Tak jako domeček Käthi, tak i Staré bělidlo je obklopeno zahradou a stojí osaměle v úrodném horském údolí, v tomto případě v údolí řeky Úpy. Ještě zřetelnější jsou ovšem paralely mezi oběma protagonistkami: obě babičky jsou už dlouho vdovami, vždy jedno z jejich dětí bydlí v relativně vzdáleném velkoměstě, totiž v Curychu, popřípadě ve Vídni, a možná to není náhoda, že zeť Magdaleny Novotné a jedno z jejích vnoučat se jmenují Jan, což odpovídá německému jménu Johannes.⁶ Ještě důležitějším se ale jeví to, že u Madleny se objevují přesně ty vlastnosti charakteru, které najdeme také u Käthi, to znamená pořádkumilovnost, píle, starostlivost, skromnost, pověřčivost, pokora a zbožnost, tak jako orientace na běh ročních období a na svátky.

Avšak na rozdíl od Käthi se Madlena v důsledku úcty k tradicím nestane obětí nového společenského vývoje, nýbrž se stává centrální morální instancí celého údolí. Tato její autorita nejen že není zpochybňována, ale je dokonce uznávána příslušníky vyšších stavů, jmenovitě kněžnou, což dokazuje například její výrok

---

6] Sice nevíme, jestli Němcová znala Gotthelfův román, ale je to docela pravděpodobné. Za prvé byl Gotthelf ve své době velice populární. O tom svědčí i fakt, že jeho román *Uli der Knecht* byl v roce 1849 pod názvem *Vojta, chudý čeledín* přeložen do češtiny Josefem Kajetánem Tylem. (Tento překlad mimochodem vyšel v stejném nakladatelství jako později *Babička*.) Za druhé Němcová hojně četla německou literaturu v originále. Ovšem není důležité, zda opravdu existuje takováto genetická spojitost, jde spíše o systematický problém, tedy o žánrovou příslušnost obou děl.

„Šťastná to žena!“, jehož opakování tvoří konec textu (Němcová 1999: 267). Konflikty mezi systémem tradičních hodnot na venkově, který je ztělesňován Madlenou, a novými mravy ve městě, jsou v *Babičce* pouze naznačeny a nejsou tematizovány, jak už ukázala Jaroslava Janáčková na příkladě vztahu mezi babičkou a její dcerou Terezou (Janáčková 1995: 373). Všechny skutečně se vyskytující konflikty, jako například nešťastné lásky Kristly a Míly nebo Hortensie a malíře či chudoba rodiny Kudrnů, ihned babička řeší svým odhodlaným zásahem a následkem toho se stávají pouze epizodickými. A navíc nemůže být řeč o materiální nouzi, jak tomu je v Gotthelfově textu. Místo toho převládá na Starém bělidle určitý blahobyt, o kterém svědčí v neposlední řadě klavír v domě rodiny Proškovy. Tato prosperita je zaručena službou Jana a Terezy u kněžny. Madlena sice neustále přede len jako Käthi, ale není nutno, aby touto prací přispívala k živobytí. A samy škody v domě Prošků zapříčiněné rozvodněnou řekou Úpou jsou tak nepatrné, že mohou být okamžitě odstraněny.

Ve srovnání s Gotthelfovým románem se tedy ukazuje, že v *Babičce* jsou patriarchální struktury prezentovány jako úplně intaktní a že fenomén chudoby na venkově je tematizován jenom okrajově. Onen centrální konflikt a s ním spojené narace, které jsou příznačné pro román *Käthi die Großmutter*, tedy v textu Boženy Němcové chybí. Povrchově se tento fakt uplatňuje tak, že jednotlivé kapitoly *Babičky* nejsou v podstatě navzájem spojené, nýbrž jenom propojené protagonistkou a chronologií časoprostoru přírody. Na rozdíl od *Käthi die Großmutter* nelze z tohoto důvodu označit *Babičku* za román.⁷ Místo toho se text Němcové skutečně prezentuje jako sbírka idylických „obrazů venkovského života“, jak zní podtitul *Babičky*, ve kterých dominuje deskriptivní způsob zobrazování a které mají za úkol seznámit čtenáře s národními mravy a zvyky.

Němcová tedy používala pro konstrukci *Babičky* jeden z žánrů, který byl populární ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století

7] Nejde tady ovšem o normativní pojetí románu, nýbrž o poetiku tohoto žánru v polovině 19. století.

po celé Evropě. Poukazují například na „Genrebild“ v německé literatuře, na *Lovcovy zápisky* Ivana Turgeněva nebo na fyziologické skici představitelů ruské přirozené (naturální) školy. Neobyčejné je ovšem to, že tyto obrazy, které směřují samy o sobě ke státnosti, jsou v *Babičce* uspořádané do dlouhého epického díla, které odpovídá struktuře idyly.⁸ Tento pokus, který je v evropské literatuře 19. století pravděpodobně ojedinělý, může na první pohled působit jako inovace v oblasti žánrů, ale z historické perspektivy se ukazuje jako anachronismus, neboť čas idyl v polovině 19. století už dávno pominul a místo toho se prosadily jiné žánry, mezi které patří v neposlední řadě i sociální román. Tento proces se odehrával na pozadí vznikajícího realismu, který se začal prosazovat v různých modifikacích po celé Evropě.

Ve srovnání s tímto procesem se *Babička* tedy jeví jako příklad zpoždění vývoje české literatury⁹, která za specifických společenských a politických podmínek v habsburské monarchii v padesátých letech 19. století měla v neposlední řadě za úkol plnit i mimoestetické funkce, v tomto případě, jak už konstatoval Felix Vodička (Vodička 1958: 255–281), aktuální modelování češství na bázi ideologie národního obrození v podobě Magdaleny Novotné.

Literatura

BACHTIN, Michail Michajlovič
1989 *Formen der Zeit im Roman. Untersuchungen zur historischen Poetik* (Frankfurt a. M.: Fischer)

BAUR, Uwe
1978 *Dorfgeschichte. Zur Entstehung und gesellschaftlichen Funktion einer literarischen Gattung im Vormärz* (München: Fink)

BÖSCHENSTEIN-SCHÄFER, Renate
1977 *Idylle* (Stuttgart: Metzler)

---

8) Podrobnou analýzu idylické struktury *Babičky* provedla Olga Poštulková (1988).

9) Václav Černý označuje *Babičku* dokonce za dílo, které tvoří přechod od preromantismu k romantismu (srov. Černý 1982: 195–198).

- CIMAZ, Pierre
1998 *Jeremias Gotthelf. Der Romancier und seine Zeit* (Tübingen, Basel: Francke)
- ČERNÝ, Václav
1982 *Knížka o Babičce a její autorce* (Toronto: Sixty-Eight Publishers)
- GESSNER, Salomon
1973 *Werke* (Hildesheim, New York: Olms)
- GOTTHELF, Jeremias
1916 *Sämtliche Werke 10. Käthi die Großmutter* (Erlenbach, Zürich: Rentsch)
- HAMAN, Aleš
2002 *Česká literatura 19. století* (České Budějovice: Jihočeská univerzita)
- HEIN, Jürgen
1976 *Dorfgeschichte* (Stuttgart: Metzler)
- HERDER, Johann Gottfried
1885 *Sämtliche Werke 23* (Berlin: Weidmann)
- HRBATA, Zdeněk
1993 Čas a prostor pohádkové idyly v Babičce, *Svět literatury*, č. 6, s. 30–40
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava
1995 Míjení se a mlčení v *Babičce*. Harmonizační gesto, *Česká literatura*, č. 4, s. 364–380
- PAUL, Jean
1963 *Vorschule der Ästhetik. Kleine Nachschule zur ästhetischen Vorschule* (München: Hanser)
- KUSÁKOVÁ, Lenka
1999 Žánr prozaické idyly v českých časopisech národního obrození (1786–1830), in *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*, edd. K. Kaiserová, J. Martinovský (Plzeň: Albis international), s. 77–88
- NĚMCOVÁ, Božena
1999 *Babička* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)
- POŠTULKOVÁ, Olga
1988 *Božena Němcová's Babička als biedermeierliche Idylle* (Giessen: Schmitz)
- SEDMIDUBSKÝ, Miloš
1991 Das Idyllische im Spannungsfeld zwischen Kultur und Natur. Božena Němcová's *Babička*, in *Zur Poetik und Rezeption von Božena Němcová's Babička*, ed. A. Guski (Wiesbaden: Harrassowitz), s. 27–79

SENGLE, Friedrich

1980 *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815–1848. Band 3. Die Dichter* (Stuttgart: Metzler)

SCHILLER, Friedrich

1989 *Sämtliche Werke 5. Erzählungen/Theoretische Schriften* (München: Winkler)

VLČEK, Jaroslav

1960 *Z dějin české literatury* (Praha: SNKLHU)

VODIČKA, Felix

1958 Místo *Babičky* ve vývoji české literatury, in F. V.: *Cesty a cíle obrozenské literatury* (Praha: Československý spisovatel), s. 249–318

Dr. phil. Andreas Ohme, Friedrich-Schiller-Universität Jena